

PRZEGLĄDY

MONIKA SENKOWSKA-GLUCK

PROBLEMATYKA PRAWNO-USTROJOWA WIEKU XX NA ŁAMACH
CZASOPISM

Charles R. Ageron, profesor wydziału humanistycznego uniwersytetu w Tours, w obszernym artykule ogłoszonym w „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine”¹ zajął się ciekawym zagadnieniem polityki francuskiej wobec ludności berberyjskiej Maroka od utworzenia protektoratu do 1934 r. Polityka ta, która zresztą przyniosła rezultaty odwrotne od zamierzonych, opierała się na tezie, że ludność Maroka składa się głównie z Berberów, częściowo tylko zarabizowanych i pozostających pod nader powierzchownym wpływem islamu, a zatem podatnych na przyjęcie kultury francuskiej.

Chociaż autor nie mógł oprzeć się na dokumentach archiwalnych z tego okresu, które nie są jeszcze udostępnione badaczom, jednak liczne publikacje i artykuły współczesne pozwoliły mu na dość precyzyjne, jak się wydaje, określenie kierunku i metod polityki prowadzonej przez władze francuskie i reakcji, jaką wywołały.

Kontynentu afrykańskiego dotyczy również artykuł J. P. W. B. McAnskana, przedstawiający ewolucję prawa państwowego w krajach Afryki Wschodniej w latach sześćdziesiątych².

„Canadian Journal of Political Science” („Revue Canadienne de Science Politique”) przynosi krótki, lecz interesujący artykuł Davida Nicholasa, *Politics and Religion in Haiti*³. Autor przedstawia rolę religii w życiu politycznym Haiti w związku z ideologią nacjonalistyczną, która rozwinęła się w latach okupacji amerykańskiej (1915—1934).

Za szczególnie ważne w tym aspekcie uważa on dwa czynniki. Pierwszy to wrogość rzeczników nacjonalizmu wobec Kościoła Katolickiego, kierowanego przez cudzoziemców, prowadząca do wysuwania postulatów utworzenia kościoła narodowego z miejscową hierarchią. Łączyła się z tym ostra krytyka działalności Kościoła w dziedzinie oświaty. Drugim wyeksponowanym przez autora czynnikiem to przedstawianie przez młodych intelektualistów tych lat (do grupy tej należał również Duvalier) kultu *voodoo* jako prawdziwej religii ludu Haiti. Druga część artykułu omawia kryzys, jaki zaznaczył się w stosunkach między Kościołem a państwem w latach 1960—1966. Duvalier uważał Kościół Katolicki za potencjalny ośrodek opozycji przeciwko niemu. Większa część kleru i wszyscy biskupi Haiti byli cudzoziemcami, ich sympatie kierowały się w stronę przeciwników Duvaliera, rekrutujących się z miejscowej elity. Inne niebezpieczeństwo upatrywał Duvalier w szybkim rozwoju

¹ *La politique berbère du Protectorat Marocain de 1914 à 1934*. „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine” 1971, nr 1, s. 50—90.

² „Public Law” 1970, cz. I, nr 1, s. 5—19; cz. II, nr 2, s. 152—174.

³ 1970, nr 3, s. 400—413.

lewicy katolickiej, umacniającej się w łonie związków zawodowych i wśród studentów. Walka między Kościołem a państwem przybrała formy dość ostre: arcybiskup Port-au-Prince został ekspulsowany, na co hierarchia katolicka odpowiedziała odwołaniem nuncjusza i ekskomuniką prezydenta. Kryzys zakończył się w roku 1966 zawarciem układu między Duvalierem a Watykanem, przewidującego powołanie haitańskiej hierarchii kościelnej. Artykuł omawia również w skrócie politykę Duvaliera wobec protestantów i wobec kultu *voodoo*.

Kwietniowy numer „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale” poświęcony został w całości Rooseveltowi⁴. Zawarte tam prace dają wgląd w funkcjonowanie amerykańskich instytucji ustrojowych pod wpływem osobowości wybitnego męża stanu i w szczególnych warunkach okresu wojennego.

Nauki polityczne w państwach kapitalistycznych poświęcają dużo uwagi problemom wyborów i czynnikiem determinującym zachowanie się wyborców, a więc wyniki wyborów. Czynniki te były wielokrotnie zapatrywane z różnych punktów widzenia: politycznego, socjologicznego, psychologicznego. Gerald H. Kramer w artykule *Short-Term Fluctuations in U. S. Voting Behaviour 1896—1964*⁵ stara się przy użyciu modeli statystycznych wyjaśnić fluktuacje w repartycji głosów w wyborach do Izby Reprezentantów. W konkluzjach dochodzi do wniosku, że najważniejszym czynnikiem wpływającym na wyniki wyborów jest sytuacja ekonomiczna, w szczególności kształtowanie się indywidualnego dochodu realnego.

Jerrold G. Rush wypowiada pogląd⁶, że w badaniach tych zbyt mało dotychczas zajmowano się instytucjonalnymi i strukturalnymi właściwościami samego systemu wyborczego, a więc takimi zagadnieniami, jak czynne i bierne prawo wyborcze, formalne wymogi ordynacji wyborczej, system głosowania itp. Charakter systemu wyborczego określa ramy, w których można badać działanie innych zmiennych niezależnych, a więc z tego względu system ten zasługuje na uwagę badaczy, gdy zajmują się śledzeniem wyników wyborów w określonym krótkim wycinku czasu, czy też badaniem wyników długofalowych. Poprawność metodyczna badania wymaga, by wyodrębnić skutki instytucjonalnych cech systemu wyborczego od skutków oddziaływania innych zmiennych. Wychodząc z tych założeń autor zanalizował skutki, jakie przyniosło w Stanach Zjednoczonych wprowadzenie w roku 1888 systemu wyborczego, powstałego w 1856 r. w Australii i znanego pod nazwą *Australian Ballot*.

Zbliżoną problematyką zajął się dla Kanady J. A. A. Lovink⁷, starając się zbadać oddziaływanie systemu wyborczego na politykę i strategię partii politycznych, na rolę, stopień niezależności i pojmowanie swych zadań przez członków ciał ustawodawczych oraz zakres, w jakim system ten daje jednostkom czy grupom mniejszościowym poczucie, że liczą się one politycznie i że są właściwie reprezentowane. Artykuł Lovinka stanowi polemikę z pracą Alana C. Cairnsa, *The Electoral System and the Party System in Canada 1921—1965*⁸, którego odpowiedź zamieszczona jest w tym samym numerze.

⁴ Zawiera on m. in. artykuły F. B. Misse, *Roosevelt et le Département d'État*; F. C. Pogue, *Roosevelt et Marshall: une étude des relations entre deux commandants*; A. A. Blum, *Roosevelt et la mobilisation économique*; R. W. Coakley, *Roosevelt et le pret-bail*.

⁵ „The American Political Science Review” 1971, nr 1, s. 131—143.

⁶ W artykule pt. *The Effect of the Australian Ballot Reform on Split Ticket Voting 1876—1908*. „The American Political Science Review” 1970, nr 4, s. 1220—1238.

⁷ *On Analysing the Impact of the Electoral System on the Party System in Canada*. „Canadian Journal of Political Science” 1970, nr 4, s. 497—516.

⁸ Ogłoszona w „Canadian Journal of Political Science” 1968, nr 1, s. 55—80.

Na łamach tego samego czasopisma J. I. Gow przedstawia założenia prowadzonych aktualnie zespołowych prac nad historią administracji Quebecu od 1867 roku⁹.

Historii ustroju imperium brytyjskiego i miejsca w nim Kanady dotyczy artykuł George L. Cooka, omawiający stosunki między premierem Kanady w latach I wojny światowej Robertem Bordenem a Lloyd Georgem w świetle brytyjskiej polityki wojennej lat 1917—1918¹⁰.

John Kendle w artykule zatytułowanym *Federalism and the Irish Problem in 1918*¹¹ omawia projekt rozwiązania problemów politycznych i konstytucyjnych Zjednoczonego Królestwa przez utworzenie federacji, w której Irlandia, Szkocja, Anglia i Walia miałyby swoje własne narodowe parlamenty, a centralny parlament byłby właściwy tylko w sprawach wspólnych dla krajów tworzących Zjednoczone Królestwo.

Pismo „Parliamentary Affairs” zamieściło opracowanie F. M. G. Wilsona¹², poświęcone prześledzeniu pewnego typu kariery politycznej w Wielkiej Brytanii, a mianowicie tzw. *whips* w Izbie Gmin w latach 1906—1966. *Whip* to określenie członka partii, którego zadaniem jest zapewnienie dyscypliny partyjnej, w szczególności podczas głosowań. Autor ograniczył się do zbadania kariery whipów konserwatystów i labourzystów. Uważa on, że upadek partii liberalnej, jej wewnętrzne rozbitcie i fakt, że od długiego czasu nie było żadnego rządu liberalnego, czyni przebieg kariery politycznej whipów z partii liberalnej mniej interesującym z punktu widzenia nauk politycznych niż whipów labourzystów, chociaż pierwszy rząd labourzystowski powstał dopiero w 1924 r. Z badań autora wynika, że godność whipa stanowi z reguły stopień do kariery ministerialnej.

W przejrzanych czasopismach zarejestrowano dwa przyczynki z dziedziny badań nad przebiegiem wyborów w Wielkiej Brytanii: jeden z nich nakreśla polityczne tło wyborów w 1918 roku¹³, drugi dotyczy wyborów w roku 1933¹⁴.

Głosowania, które miały miejsce we francuskiej Izbie Deputowanych w latach 1881—1885, zostały zbadane przy zastosowaniu analizy czynnikowej¹⁵. Praca ta stanowi interesujący przykład użycia w badaniach z zakresu historii i nauk politycznych metody matematycznej, wypracowanej dla celów psychologii eksperymentalnej. Metoda ta pozwoliła ukazać ewolucję konfiguracji politycznych w łonie parlamentu przy jednoczesnym wyodrębnieniu stałych cech charakterystycznych badanego układu.

Stosunek francuskiej opinii publicznej do programów ekspansji kolonialnej w latach 1885—1914 jest przedmiotem interesującego artykułu C. M. Andrewa i A. S. Kanya-Forstnera *The French „Colonial Party”, its Composition, Aims and Influence*¹⁶. Autorzy stwierdzają, że we wszystkich trzech mocarstwach kolonialnych

⁹ 1971, nr 1, s. 141—145.

¹⁰ *Sir Robert Borden, Lloyd George and British Military Policy 1917—1918*. „The Historical Journal” 1971, nr 2, s. 371—396.

¹¹ „History” 1971, June, s. 207—230.

¹² *Some Career Patterns in British Politics: „Whips in the House of Commons 1906—1966*. „Parliamentary Affairs” t. 24, nr 1, s. 33—42.

¹³ Roy Douglas, *The Background of the „Coupon” Election Arrangements*. „The English Historical Review” 1971, April, s. 317—336.

¹⁴ C. T. Stannage, *The East Fulham By-Election 26 October 1933*. „The Historical Journal” 1971, nr 1, s. 165—200.

¹⁵ A. Prost, Ch. Rosenzweig, *La Chambre des Députés 1881—1885. Analyse factuelle des scrutins*. „Revue Française de Science Politique” 1971, nr 1, s. 5—50.

¹⁶ „The Historical Journal” 1971, nr 1, s. 99—128.

Europy Zachodniej ideologia imperialna znalazła szerszy oddźwięk dopiero w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Najwyraźniej zmiana ta wystąpiła we Francji, gdzie w poprzednim dziesięcioleciu społeczeństwo było, jeśli nie zdecydowanie wrogie, to przynajmniej obojętne wobec ekspansji kolonialnej. Przyczyn zmiany tego nastawienia należy doszukiwać się nie w przejściu się społeczeństwa francuskiego ideologią imperialistyczną, ale w rywalizacjach między państwami europejskimi i przeświadczeniu opinii francuskiej, że porozumienie angielsko-francuskie z roku 1890 jest dla Francji niekorzystne. To rywalizacja angielsko-francuska — stwierdzają autorzy — uczyniła z wielu nacjonalistów francuskich rzeźników imperializmu, a rywalizacja niemiecko-francuska po roku 1904 popchnęła resztę w tym kierunku. Nie należy jednak sądzić, że program kolonialny znalazł we Francji poparcie szerokich mas ludowych. Liga Kolonialna Francuska, założona w roku 1907, która miała za zadanie stworzenie masowego ruchu na rzecz programu kolonialnego, nie miała nawet 3000 członków. Z wyjątkiem określonych kręgów w Paryżu i niektórych większych miastach, mających związki ekonomiczne z koloniami, Francuzi — skoro mirnął moment krytyczny — nadal nie interesowali się sprawą kolonii. W przededniu I wojny światowej francuska partia kolonialna reprezentowała — i miała świadomość, że reprezentuje — tylko nieliczną garstkę. Autorzy sygnalizowanego tu artykułu zajmują się analizą składu tej grupy, jej powiązaniem ekonomicznymi i motywami działania, jej rolą w parlamencie, zakresem wpływów i metodami, jakimi się posługiwała, starając się ocenić jej działalność na tle rozwoju wydarzeń historycznych.

Problem stosunku Kościoła Katolickiego do państwa zajmuje istotne miejsce w historii ustroju politycznego Francji w dobie najnowszej. Z tego względu warto zapewne zwrócić uwagę na referat ks. L. Gallarda¹⁷, który zajął się zbadaniem dochodów diecezji Angers w przededniu ustawy o rozdziale Kościoła od państwa w roku 1905. Autor skupił uwagę przede wszystkim na ustaleniu dochodów tzw. fabryk, to jest organizacji kościelnych przewidzianych ustawą, posiadających osobowość prawną, których zadaniem była administracja majątku i dochodów parafii i pokrywanie z nich wydatków kościelnych. Każda parafia miała swoją „fabrykę”, która zapewniała jej autonomię finansową, nie było natomiast instytucji nadrzędnej nad „fabrykami” na szczeblu diecezji. W mocy ustawy zarząd dochodów „fabryk” spoczywał w ręku świeckich przedstawicieli parafii. Kler był opłacany częściowo ze skarbu państwa, częściowo z dochodów „fabryk”, co stwarzało mu dogodne warunki materialne. Sytuacja ta uległa dość zasadniczym zmianom po przeprowadzeniu zasady rozdziału Kościoła od państwa. W dyskusji nad referatem ks. Gallarda na uwagę zasługuje głos prof. Godechota, który przedstawił wyniki badań prowadzonych pod jego kierunkiem, a dotyczących departamentu Haute Garonne. W departamencie tym w ciągu stu lat (1815—1914) zbudowano lub przebudowano połowę istniejących kościołów. Koszty jednej trzeciej tych prac zostały pokryte ze sprzedaży własności gminnej. Porównując rozmieszczenie zbudowanych w ten sposób kościołów z mapami socjologii politycznej i wyborczej łatwo można stwierdzić, że ten sposób znajdowania pokrycia kosztów budowy kościelnych wywoływał głębokie niezadowolenie ludności. Godechot dopatruje się w tym nawet jednej z głównych przyczyn rozwoju antyklerykalizmu w departamencie Haute Garonne.

---

¹⁷ *Église riche ou Église pauvre? Étude sur les revenus du diocèse d'Angers à la veille de la loi de Séparation de 1905.* „Bulletin de la Société d'Histoire Moderne”, 14 seria, nr 17, s. 2—10.

Pokrewnej dziedziny dotyczy artykuł Michela Launaya, poświęcony organizacji katolickiej Sillon (Niwa)¹⁸. W pierwszej dekadzie XX w. ruch ten, na czele którego stał Marc Sangnier (w roku 1944 współzałożyciel MRP), starał się wciągnąć katolików francuskich do działalności społecznej i politycznej. Rozwijał się początkowo szybko, integrując rozproszone inicjatywy lokalne. W latach 1905—1906 nabrał charakteru bardziej politycznego, m. in. wysuwając swych kandydatów w wyborach. Spowodowało to konflikt z hierarchią kościelną i potępienie „Niwy” w 1910 r. przez Piusa X. W przeciwieństwie do Action Française, mającej duży wpływ na katolików francuskich, w większości niechętnych republice i nieufnych wobec ustroju niesprzyjającemu Kościołowi, „Niwa” była wyrazicielem tendencji, które dzisiaj określiliby jako lewicę katolicką. Autor artykułu omawia kryzys, jaki miał miejsce w łonie tego ruchu w 1905 r.

Serge Berstein przedstawił dzieje partii radykalnej w departamencie Saony i Loary w dwudziestoleciu międzywojennym¹⁹. W departamencie tym, posiadającym wielkie tradycje lewicowe, partia radykalna w okresie od 1919 do 1939 z silnej formacji lewicowej cieszącej się poparciem szerokich rzesz wyborców stała się grupą miejscowych notabli, utrzymującą się w życiu politycznym dzięki głosom prawicy i broniącą pozycji tzw. umiarkowanych. Przyczyn takiej przemiany autor dopatruje się z jednej strony w składzie społecznym ugrupowania radykalnego, rekrutującego się głównie z zagrożonego w swym istnieniu świata sklepikarzy, rzemieślników i drobnych rolników, z drugiej w ideologii politycznej radykałów, niedostosowanej do problemów kraju wstrząsanego kryzysami politycznymi i gospodarczymi i zagrożonego z zewnątrz.

Artykuł Donalda Noel Bakera, *The Politics of Socialist Protest in France: The Left Wing of the Socialist Party 1921—1939*²⁰, stanowi przyczynek do historii socjalizmu francuskiego w Trzeciej Republice.

Referat F. G. Dreyfusa omawia ewolucję sytuacji politycznej w Alzacji po pierwszej wojnie światowej i rolę, jaką odegrała w tym propaganda niemiecka²¹.

Kierownicy rządu Vichy wiele uwagi poświęcali programowi reform, nazwanemu przez nich rewolucją narodową. Podpisując zawieszenie broni Petain i Weygand byli zapewne przekonani, że Anglia jest u progu kapitulacji, wojna rychło się skończy, a zwycięzca pozostawi zwyciężonej Francji na tyle niezależności, by mogła ona swobodnie przekształcić swe instytucje ustrojowe. Mimo że przewidywania te się nie sprawdziły, rząd Vichy nie zmienił swego programu. Był on jednak związany uciążliwymi warunkami zawieszenia broni, które w praktyce władze niemieckie przez sposób ich stosowania czyniły jeszcze cięższymi. Henri Michel w artykule *La Révolution Nationale. Latitude d'action du gouvernement de Vichy*²² rozważa zagadnienie, jaki był rzeczywisty zakres działania rządu Vichy, w jakiej mierze sprawował on władzę w strefie okupowanej i o ile władza jego w strefie nieokupowanej była ścieśniona przez okupanta. A oto dalsze pytanie, które stawia autor artykułu: czy program rewolucji narodowej, wykoncypowany z myślą o perspektywie bliskiego zawarcia pokoju, był stosowny dla Francji w warunkach trwającej wojny, czy mógł

¹⁸ *La crise du Sillon dans l'été 1905*. „Revue Historique” 1971, nr 498, s. 393—426.

¹⁹ *La vie du Parti Radical. La Fédération de Saône-et-Loire de 1919—1939*. „Revue Française de Science Politique” 1970, nr 6, s. 1136—1180.

²⁰ „The Journal of Modern History” 1971, nr 1.

²¹ *L'Allemagne de Weimar et problème alsacien 1919—1929*. „Bulletin de la Société d'Histoire Moderne”, 14 seria, nr 15, s. 2—13.

²² „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale” 1971, nr 1 (81), s. 3—22.

on rzeczywiście stworzyć we Francji warunki dla przezwyciężenia klęski i odrodzenia narodowego.

W tym samym piśmie warto zwrócić uwagę na artykuł François Boudota o zagadnieniach związanych z finansowaniem obrony narodowej w latach 1936—1940, omawiający te problemy w ich aspektach politycznych w świetle protokołów posiedzeń komisji finansów Senatu i Izby Deputowanych III Republiki²³, oraz na artykuł Marcela Baudota o Ruchu Oporu wobec zagadnień represji i oczyszczenia kadr²⁴.

W przejranych czasopismach odnotowano również trzy artykuły poświęcone ewolucji ustroju politycznego Francji po drugiej wojnie światowej. Na tle przemian instytucji politycznych Francji powojennej Laura Ricci przedstawia tendencje idące w kierunku wprowadzenia w tym kraju systemu rządów prezydenckich²⁵. M. de Villiers zajął się zagadnieniem miejsca armii w państwie za rządów generała de Gaulle²⁶. Serge Arne dał próbę analizy ustroju politycznego Francji w okresie między 1 czerwca 1958 a 28 kwietnia 1969, zwracając uwagę na tkwiące w nim sprzeczne tradycje historyczne: republikańską, monarchiczną i bonapartystowską²⁷.

Zagadnienie gwarancji sądowych praw politycznych przyznanych przez konstytucję w Austrii jest przedmiotem artykułu Wenera R. Svobody, *Die tatsächliche Wirkung der Erkenntnisse des österreichischen Reichsgerichtes (1869—1918)*²⁸.

Wybrane aspekty historii administracji szwedzkiej zostały omówione przez E. Teganeusa²⁹.

W czasopiśmie „Public Law” znajdujemy artykuł Andre Masa, *Le Conseil d'Etat de Belgique*³⁰, poświęcony utworzonej w 1946 r. belgijskiej Radzie Stanu, będącej najwyższym sądem administracyjnym. Jest to studium porównawcze, w którym autor ukazuje różnice istniejące między tą instytucją a Radą Stanu we Francji.

Ze względu na zawarty w tym opracowaniu wykaz podstawowej i najnowszej literatury dotyczącej historii partii politycznych we Włoszech warto zwrócić uwagę na artykuł Mauro Totia, *Les partis politiques italiens*³¹. Przyczynkiem do historii faszystów włoskich jest artykuł Williama A. Renzi ukazujący, z jakich źródeł Mussolini otrzymał fundusze na założenie pisma „Il Popolo d'Italia”³². Historyka faszystów może również zainteresować recenzja Giuliano Catoni omawiająca wydany przez C. Casucci inwentarz archiwum włoskiej organizacji antyfaszystowskiej Giustizia e Libertà (1915—1945)³³. Administracji włoskiej poświęcony jest w całości nr 1/2 „Revue Internationale des Sciences Administratives”. Znajdujemy tam m. in. arty-

²³ *Sur des problèmes de financement de la Défense Nationale 1936—1949*. Ibidem, s. 49—71.

²⁴ *La Résistance Française face aux problèmes de repression et d'épuration*. Ibidem, s. 23—47.

²⁵ *Il movimento per il regime presidenziale in Francia*. „Studi parlamentari e di politica costituzionale” 1970, nr 7. z. 1, s. 115—151.

²⁶ *La place de l'Armée dans l'État sous la présidence du Général de Gaulle*. „La Revue Administrative” 1971, nr 3, s. 265—272.

²⁷ *L'esprit de la Ve République*. „Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et à l'Étranger” 1971, nr 3, s. 641—728.

²⁸ „Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht” 1971, nr 1—2, s. 183—196.

²⁹ *Les spécificités de la structure hiérarchique dans la gestion des affaires publiques en Suède*. „La Revue Administrative” 1971, nr 3, s. 334—340.

³⁰ 1971, nr 1, s. 51—63.

³¹ „Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et à l'Étranger” 1971, nr 1, s. 123—156.

³² *Mussolini's Sources of Financial Support 1914—1915*. „History” 1971, June, s. 189—206.

³³ „Archivio Storico Italiano” 1970, nr 1, s. 110—113.

kuły: Feliciano Benvenuti o tendencjach przemian w administracji włoskiej, Vittorio Ottaviano o ewolucji regionów autonomicznych, Michele Cantucci o administracji dóbr kulturalnych we Włoszech od połowy XIX wieku (problemy organizacji ochrony zabytków i dzieł sztuki) oraz Leopoldo Mazzarolli o administracji rolnej.

W cytowanej już „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine” znajdujemy artykuł Jean Jacquesa Fola, przedstawiający narastanie faszystów w Finlandii w latach 1922—1932 i jego załamanie się po nieudanym marszu na Helsinki na wzór marszu Mussoliniego na Rzym (po apelu radiowym prezydenta, wzywającym do zaniechania marszu pod groźbą kar sądowych, przeważająca większość uczestników niedoszłej manifestacji powróciła do domów)³⁴.

W zakresie historii Niemiec warto zwrócić uwagę na artykuł Fritza Blaicha, *Der „Standard-Oil-Fall” vor dem Reichstag. Ein Beitrag zur deutschen Monopolpolitik vor 1914*³⁵. W roku 1897 Sąd Najwyższy w Niemczech uznał umowy kartelowe za zgodne z prawem. To orzeczenie Reichsgerichtu zbiegło się w czasie z podniesieniem w parlamencie sprawy monopolizowania rynków niemieckich przez American Standard Oil Trust. Sprawa Standard-Oil jest wymownym przykładem ząębienia się polityki i gospodarki. Obie decyzje, to jest zarówno orzeczenie sądowe, jak i postanowienie rządu niepodejmowania żadnych kroków przeciwko Standard-Oil, mimo debaty w parlamencie uzupełniały się, stwarzając warunki dla rozwoju w Niemczech tendencji monopolistycznych. Powstawanie monopolii następowało tam bowiem z reguły na podstawie umowy kartelowej, przewidującej utworzenie syndykatu.

Dwumiesięcznik „Politische Studien” poświęcił swój pierwszy zeszyt 1971 r. (nr 195) zagadnieniom historii współczesnej Niemiec na przestrzeni lat 1870—1970. Zawiera on m. in. artykuły H. W. Schlaicha o Zjednoczeniu Niemiec, Harolda J. Gordona o politycznej roli Reichswehry w Republice Weimarskiej; są to jednak prace o charakterze popularyzacyjnym, bez wartości naukowej.

Artykuł znanego historyka francuskiego Pierre Renouvina *Nationalisme et imperialisme en Allemagne de 1911 a 1914*³⁶ jest właściwie recenzją z książki Fritza Fischera, *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914* (Düsseldorf 1969), której francuskie wydanie ukazało się w 1970 r. z przedmową J. Droza, pt. *Les buts de guerre de l'Allemagne imperiale (1914—1919)*.

W „Historisches Jahrbuch” znajdujemy nieduży artykuł Heinza Hürtena o Radach Żołnierskich w niemieckiej rewolucji listopadowej 1918 roku³⁷.

Warto zwrócić uwagę na interesujące studium Karla Dietricha Brachera, poświęcone „niepolitycznej polityce” Brüninga i końcowi Republiki Weimarskiej³⁸. Ta paradoksalna formuła, której autor użył na określenie działalności Brüninga, wydaje się odpowiadać jej niekonsekwentnemu i pełnemu sprzeczności charakterowi. Polityka Brüninga oscylowała między obroną państwa prawnego w jego wersji biurokratycznej a przygotowaniem dyktatury. W imię ponadpartyjnej rzeczowości wypierała ona demokrację parlamentarną, przygotowując przez to grunt dla systemu totalitarnego. Przeświadczenie, że państwo prawne może obyć się bez demokracji, okazało się fatalną w skutkach iluzją. Brüning nie był — konkluduje autor — ostatnim kanclerzem przed zniszczeniem Republiki Weimarskiej, jak głosi okładka jego

³⁴ 1971, nr 1, s. 116—123.

³⁵ „Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft” 1970, nr 4, s. 663—682.

³⁶ „Revue Historique” 1971, nr 1 (497), s. 63—72.

³⁷ 1970, z. 2, s. 299—328.

³⁸ *Brünings unpolitische Politik und die Auflösung der Weimarer Republik. „Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte”* 1971, nr 2, s. 113—123.

niedawno wydanych pamiętników, był on pierwszym kanclerzem, który zapoczątkował proces zniszczenia niemieckiej demokracji.

W tym samym piśmie znajdujemy interesującą analizę socjologiczną składu NSDAP w pierwszej połowie lat dwudziestych. Wyniki jej potwierdzają, że NSDAP przed puczem hitlerowskim była w przeważającej większości partią dolnych warstw drobnomieszczactwa³⁹.

Jeśli chodzi o historię Niemiec po II wojnie światowej, wskazać należy przede wszystkim na artykuł Waltera Ulbrichta, omawiający historyczne znaczenie konsekwentnie marksistowsko-leninowskiej polityki SED dla utworzenia i rozwoju pierwszego socjalistycznego państwa niemieckiego⁴⁰. W związku z tym trzeba też odnotować nr 3 miesięcznika „Staat und Recht” z 1971 r., poświęcony w całości 25 rocznicy powstania SED. Z pozycji antykomunistycznych natomiast i pozanaukowych pisany jest artykuł Dietricha Müllera-Römera o rozwoju prawa państwowego w NRD od 1949 roku⁴¹.

Uwagi Victora L. Tapié nt. protektoratu Czech i Moraw pod okupacją niemiecką w latach 1939—1942 zostały napisane w związku z książką Detlefa Brandesa, *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*, cz. I (München — Wien 1969)⁴².

Na zakończenie sygnalizujemy, jak zwykle w skrócie, kilka ważniejszych artykułów i rozpraw z czasopism polskich. „Przegląd Historyczny” zamieścił ciekawie napisaną pracę Leszka Jaśkiewicza dot. ustroju prawno-politycznego carskiej Rosji w ostatnim okresie jej istnienia: *Manifest carski z 17 października 1905 a sprawa jego realizacji*⁴³.

W dziedzinie historii Polski odnotować należy nr 1 z 1971 r. „Zarania Śląskiego”, poświęcony problematyce powstań śląskich lat 1919, 1920 i 1921. Zagadnień ustrojowych dotyczą zwłaszcza zamieszczone w tym numerze artykuły Michaliny Broniewskiej, *Problematyka śląska w Sejmie Ustawodawczym w okresie powstań i plebiscytów* (s. 117—134) i Edwarda Długajczyka, *Z problemów organizacyjnych Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku* (s. 135—150).

Historyk interesujący się zagadnieniami stronnictw i programów politycznych w dwudziestoleciu międzywojennym nie może pominąć rozpraw Szymona Rudnickiego, *Obóz Wielkiej Polski w okresie kryzysu gospodarczego*⁴⁴.

Rozważania Wandy Sudnik na temat *Wojsko a władza w II Rzeczypospolitej (1935—1939)*⁴⁵ mają charakter częściowo uzupełnień, częściowo polemiki z książką Piotra Staweckiego, *Następcy Komendanta (Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935—1939)*⁴⁶.

³⁹ M. H. Kater, *Zur Soziographie der frühen NSDAP*. Ibidem, s. 124—159.

⁴⁰ W. Ulbricht, *Staat und Revolution und die Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*. „Staat und Recht”, nr 4, s. 517—544.

⁴¹ *Die Entwicklung des Verfassungsrechts in der DDR seit 1949*. „Archiv des öffentlichen Rechts” 1970, nr 4, s. 528—567.

⁴² „Revue Historique” 1971, nr 2 (498), s. 427—442.

⁴³ 1971, z. 1, s. 61—73.

⁴⁴ „Przegląd Historyczny” 1971, z. 2, s. 251—270.

⁴⁵ „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1971, z. 1, s. 103—136.

⁴⁶ Warszawa 1969.